

ÓVILÁGIAK AZ ÚJVILÁGBAN, ÚJVILÁGIAK AZ ÓVILÁGBAN

Indiánportya rezervátumon kívül és belül

VARGA ZOLTÁN

Kezdetben vala a vadász... Illetve mégsem kezdetben, lévén Thomas Mann szerint is mélységes mély a múltnak kútja, de hát valahol el kell kezdeni. És hát az ember, ha fajának életkorát vesszük figyelembe, kéthárommillió éves múltja folyamán, hozzá viszonyítva rövidnek mondható „legújabb korát” leszámítva, jobbára ezt a zsákmányszerző életformát folytatta, ezen haladva lépett az emberré válás útjára, mielőtt róla letérve vállalkozott volna a civilizáció nagy kalandjára. Nem egészen valószínűtlen hát, hogy génjeiben is magában hordoz valamit vadászmultjából. Mindörökre elveszített primér szabadságát ösztönös megnyilvánulásaival is visszasírva — egyúttal pedig elfeledve, mennyire a természetnek való kiszolgáltatottságot is jelentette ez a szabadság.

Mert ez az újrafelfedezetségében megszépülő vadászmultt ott kísért a civilizált emberben is. Lépten-nyomon áttételesen kielégülő prédaigényben nyilvánulva meg: sportteljesítményben, tudományos felfedezésben, vizsgaeredményekben, mindenben, ami sikerélménynek számít. Mivel a siker, az elismerés: „trófea”, zsákmány. Megnyilvánulhat azonban akár a „szoknyavadászatban” is, vagy a hőn áhított kocsitípus megszerzésében — amennyiben nincs más lehetsége felszínre törni. Nem képez azonban kivételt a művészi teljesítmény sem, akkor sem, ha vele netán csak önmagunk előtt vagy éppen magunkat ámitva büszkélkedhetünk. Vagy akár önmagunknak bevallott sikertelenség esetében sem — sőt alighanem éppen ez, a célhoz vezető út kalandélményének élvezete vet igazán fényt „vadászösztönünk” valóságos mibenlétére. Alighanem arra is mindjárt, miért lett a vadászat, létfenntartó szerepének megszűnte után, a kiváltságosok vagy legalábbis a „tehetősek” előjoga, kedvelt szórakozása — legyen szó királyokról, hercegekről, grófokról, nemesekről, nagyiparosokról, diplomatákról, „községi vadászegyesületekről” — mind-egy végeredményben.

Mert mintha mindez évezredekéről üzenne nekünk.

Évezredekéről, igen. Mivel az Óvilág nagy részén a vadászó-halászó-gyűjtögető, azaz a zsákmányoló életmód valójában nagyon rég nem tekinthető már uralkodó életformának. Ami pedig a gyökereket illeti, alighanem a tízezer év emlegetése se látszik túlzásnak. Legalábbis ha a nagy folyók völgyeinek kultúráit, Egyiptomot, Mezopotámiát, India és Kína egyes részeit vesszük figyelembe kezdetként. Azokat a tájakat tehát, ahol a folyamatos, robotszerű munkára is kényszerítő földművelés és állattenyésztés valószínűleg először kialakult, azokat az ősi góccokat, amelyek aztán, az öntözéses gazdálkodással összefüggésben, az „ázsiai termelési módot” is létrehozták a maga faluközösségével, megvetve alapjait a vadászéletforma által kialakított nemzetiségi-törzsi közösségeket fokozatosan felszámoló osztálytársadalomnak és az államnak is. Kialakítva a várost, tehát a *civilizációt* is megalapozva. Mert itt a civilizációt mégiscsak meg kell különböztetnünk a kultúrától, vagy legalábbis fontosnak látszik utalni rá, hogy ez a szó városiasodást, polgárosodást jelentett eredetileg, amiként a „polgár” is városlakót, s így a civilizáció a város fogalmához kapcsolódik. Mielőtt — mellőzve a későbbi, a nagy földművelő régió nyugati peremén kialakuló föníciai, prehellén és hellén kultúrákat a maguk inkább iparosok és kereskedők lakta városaival, illetve városállamaival — inkább arról esne szó, hogy Európában Róma már az akkor fejletlennek számító „vadnyugati” tájak felé haladva is, meglehetősen fejlett földművelést folytató törzseket illetve népeket hódít meg, s, hogy Ázsiában és Európában zsákmányoló életmódot folytató népek ekkor már inkább csak a szubarktikus és arktikus tájakon élnek. Sőt a történelminek számító korokban a trópusi Afrikára szintén a jobbára földművelő és állattenyésztő életforma a jellemző, legyen az mégoly kezdetleges is, amiért a földmunka többnyire a „rabszolgaság előtti rabszolgákra”, a nőkre hárul; a férfiakat, a törzsek szabad harcosait majd csak a rabszolgatartók kényszerítik a robotmunkára, eredeti világukból kiragadva és eddigi önmagukból kiforgatva őket. Igazi vadásznépek itt is csak periferikusan léteznek már, mint amilyenek a hottentották, busmanok, pigmeusok, nagyrészt tehát embertanilag is különbözővé a többségtől, egy „néger előtti” hajdani őslakosság maradványait képviselve: kiszorulva a félsivatagokba-sivatagokba, vagy bennrekedve az őserdők mélyén. Inkább csak elűzendő vagy kipusztítandó zavaró tényezőket jelentve, de nem igazán hasznosítható zsákmányt kínálva a civilizáció számára.

A városnak végeredményben. Annak a képződménynek, amely eredetileg inkább a védekezés szülöttje, falaival rablóhadjáratokat feltartóztató, semmint támadó és hódító. Később azonban már nem annyira a vadásznépekre, hanem „jogutódaikra”, az „ősi szabadságot” módosult formában megtestesztő harcias pásztortörzsekre mért visszacsapásokból lendülve ellentámadásba, egyre inkább kiterjeszti hatalmát. Előretörve

és visszahúzódva, gazdagságával és csillogásával barbár ellenfeleit mind-egyre odacsalogatva falai alá. Így alakítva ki „város és vidék” különböző formában napjainkig létező küzdelmét, sajátos ideológiai felépítményeket is létrehozva egyúttal. Pro és kontra. Mert ami a falakon kívüliek városgyűlöletét illeti, szinte természetes, hogy a Biblia jusson eszünkbe, a pástorként élő héberék gonosz és buja Babilonja, a fertőt jelentő Szodoma és Gomorra, egészen a bűnös Rómáig, de akár az is felmerülhet mindjárt, hogy ugyanez a szigorú pusztai morálba bujtatott civilizációellenesség folytatódik a zsidó—keresztény vonulat vidékiesen dilettáns oldalágában, az iszlámban is, mivel a muzulmán világ történelme igen gazdag ilyen mozzanatokban: a sivatagok népe gyakran kerekedik fel igaz hitű városok ellen is, dinasztiákat söpör el a kalifátusok éléről, arra hivatkozva, hogy a kényelmet nyújtó életformában elpuhultak és elvilágiasodottak nem a Korán szellemében uralkodnak már. Újabb és újabb hullámokban ismétlődik meg ez, sőt rejtetten mint-ha még napjaink „iszlám fundamentalizmusában” is ott kísértene. Ugyan-az a gyűlölet munkál azonban, minden különösebb ideológiai burok nélkül, Attila hun hegemonia alatt egybegyűjtött és Róma ellen vonuló pástornépeiben, vagy a mongol lovasai élén hódító Dzsingisz kánban is, aki, ha hinni lehet a krónikáknak, a pusztai népek egyetlen óriási legelőjévé kívánta volna változtatni az általa térdre kényszerített világot. Szerencse, hogy utódai, mongol nagykanok helyett mindinkább kínai császárokként, szintén áldozatul estek a város, férfiasságot tudomány-nyal és művészettel is elernyesztő, kényelmének — meg is gyűlt a bajuk a pusztaiak maradékával. Nagyon is érthető hát, hogy közülük a bölcsek Kubláj kán három világ vallás, a kereszténység, az iszlám és a buddhizmus, készséggel házhoz szállított szellemi árukínálatát is tanulmányozza, Buddhára eső választásával végül is alighanem a „túl szabályozás” hibáját követve el: a mongol pusztákon egy idő múlva, nyilván a munka elől is menekülve, a férfiak tömegesen lámakolostorba vonulnak, az anyaöleik mindinkább bevetetlenek maradnak, Ázsia szíve megszűnik a lovashódítások kirajzó helye lenni. A civilizáció döntő csatát nyer.

Nem kismértékben az ideológia segítségével, szellemi fegyverrel, ha úgy tetszik. Mert e téren mégiscsak a város világa van fölényben. Ezért képes olykor reménytelen helyzetekben is fordulatot előidézni, csodával határos módon befolyásolni látszólag fékezhetetlen, de rapszodikus és babonás barbárlelkeket — mert hát ugyan mit is mondhatott Nagy Leó pápa a Rómát megostromolni kész Attilának vagy a tudós mandarin Jel-ju Hu-csáj, Peking bevétele után, az állítólag lerombolásra szánt kínai városok érdekében, Dzsingisz kánnak? Ámbár a rábeszélő szavakon kívül nyilván kézzelfoghatóbb okok is szerephez jutottak itt, Isten Ostoránál mindenekelőtt alighanem a pestis ostora a gondviselés segítségé-ként — a legenda szerint és Raffaello majdani festményén Szent Péter és Pál kivont karddal lebegő alakjában testet öltve... És hát ez a szel-

lemi fölény a város felől induló, jobbára rabszolgák iránti szükségletből fakadó, de végeredményben mégiscsak a civilizációt terjesztő hódításokban még nyilvánvalóbb. Külön az ideológiát illetően is. Ez ugyanis itt sokkal „megformulázottabb”, ha úgy tetszik, „tudományosabb”. Többnyire a felsőbbrendűség valamilyen koncepciójával állva kapcsolatban, a görögöknél azzal is, hogy „gondolkodni csak görögül lehet”, a nem görög barbárok tehát alsóbbrendűek, illetve a humánus valamilyen képzetével is, amint azt a *pax romana* példája is mutatja: ha az egész világ felett Róma uralkodik, béke lesz az egész világon. Ennek helyébe lép később a kereszténység terjesztése, a pogányságuk miatt kárhozatra ítélt lelkek sorsa iránti őszinte aggodalom, harmonikusan férve meg az óceánon túlra hajózó konkvisztádorok féktelen becs- és kincsvágyával, akár csak a valamivel későbbi buzgón vallásos puritánok üzleti szellemével is. Ahogyan a civilizáció terjesztésének világi koncepciója is képes volt, illetve képes együtt élni az extraprofithoz fűzött reményekkel is. Egyazon lelken és lelkiismereten belül is gyakran, ám még inkább a társadalom munkamegosztó szerepeinek megfelelően. Azzal összhangban, hogy az ideológia funkciója itt kettős, egyfelől a meghódítandók, másfelől a „bázis”, az „anyaország” felé irányul. Mézesmadzagként a „vadak” felé, illetve magyarazatként az otthoni rossz közérzet leszerelése érdekében, a túlérzékeny lelkiismeretűeket megnyugtató. Mert ilyenek a városi civilizáció berkeiben viszonylag korán megmutatkoznak.

Ha másban nem, hát „művészi érzékenységben” jutva kifejezésre, abban, hogy a művész, gyakran akarata ellenére, hajlamos akár az ellenséggel is együttérezni. Legyőzött, tehát ártalmatlanná tett ellenség esetében különösképpen, akár meg is ihletődni a sorsán, olyan alkotásokban manifesztálódva, mint például Euripidész tragédiája, a *Trójai nők*. Vagy a Haldokló gallusként ismert római szobor, alapbeállításával vallva arról, hogy tárgyában, a lenyilazott harcokban, tehát az ellenségben, a barbárban is, alkotója az embert látja meg mindenekelőtt. Mivel a civilizáció, a városi kultúra, márcsak ilyen. Buja és elpuhító, úgyhogy ilyenféle érzelgősen okvetetlenkedő művészeket és más hasonló ingyen-élő széplelkeket is képes kitermelni magából.

*

Mármint az Óvilágban. Mert az Újvilág az más.

Mások a majmai is. Orrsövényük széles, orrlyukaik oldalra néznek, ők a szélesorrúak. Szemben az óvilági keskenyorrúakkal, amelyeknek orrlyukai előretekintenek, mondhatnám bizakodva szimatolnak a jövőbe, mintha sejténének valamit. Emellett kapaszkodófarkuk sincs, nem szolgálhat ötödik végtagként famászás közben, inkább csak amolyan egyensúlyozó segédszerv, talán hangulatjelző még, ebben is hasonlítva némileg a macska farkára. Vagy éppen hiányzik is, mint az embernél,

aki, közülük kerülve ki, holmi szörmékbe bugyolált eszkimóként, tehát szintén vadászként, legfeljebb százezer éve kelt át először a Behring-szoros helyén ekkor talán még hídként szolgáló keskeny földszávon, vagy már a sarki jégmezőn. Hogy aztán dél felé haladva, mind többet vetve le ruházatából, a brazil őserdőkben már meztelen legyen, utána pedig, a Tűzföld végállomásához közeledve, csak annyi göncöt öltön magára, amennyi éppen szükséges — mind lejjebb jutva, ha előre tudná, hogy arrafelé igyekezve nem kell tartania önmagától, azaz fajtársaitól, bizonyára megnyugtató lenne számára ez a délre haladás. Útja különben ellentétes irányú a lófélék eredetileg többbujjú őseinek útjával, amelyek — néhány tízmillió évvel korábban — az ókontinensre Amerikából jutottak át, hogy aztán, amott kiveszve, ideát fejlődjenek gyors futású egypatasokká. Utóbb talán valamennyi más állatfajnál jobban befolyásolva az emberi történelem alakulását. Ám az Újvilágban e két faj találkozása és egymásra találása egyelőre elmarad, ezért nézik később az ottani harcosok Cortez lovasait először félelmetes, kentaurszerű csodálényeknek. Óriási késéssel ugyan, de azért itt is kialakul aztán ember és ló szimbiozisa, átmenetileg még távolról a sztyeppek lakóira emlékeztető lovasnépeket is létrehozva a préri-indiánok esetében, még ha ők nem is pásztornépek — bölénycsordáktól körülvéve minek pásztorkodnának.

Mert hát ez, a lovak hiánya — annyi más dolog mellett — szintén egyik tényezője az Újvilág másságának. Annak, hogy odaát, egészen Kolumbuszig, egy másik történelem igazodik a maga külön menetrendjéhez. Nemcsak késéssel indított szerelvényként futva a maga sebességével, hanem más irányban haladva is. Mert itt is van földművelés, nem is akármilyen, tudjuk jól, hogy a kukoricát, paradicsomot, babot, dohányt stb. onnan hoztuk át, éppen csak nem a nagy folyók völgyében kialakult, hanem fennsíki és hegyvidéki, teraszosan kiépített és ennek megfelelően öntözött is. De igás állat híján az itteniek a kereket gyerekeknek készített játékszerek alkatrészeiként ismerik csak, világvárosaikhoz foghatóakat azonban a korabeli Európában hasztalanul keresnék, nemcsak méreteiket és lakosaik számát, hanem rendezettségüket tekintve is, annak ellenére, hogy polgáraik Mexikóban kőszerszámokat használnak, de ötvösremekeket készítenek aranyból, akárcsak a peruiak, akik előtt, máig sem tisztázott, az óceániai szigetvilágon átnyúló távol-keleti kapcsolatot sejtetők, a bronzöntés titka sem ismeretlen. És addig nem ismert pontosságú naptáraikat is megalkották már a maják tudós papjai, egy, az Újvilág görögjeinek nevezhető nép fiaiként, görögökhöz illően is maradványul később az újvilági Rómával, az Azték Birodalommal szemben. De persze ez a görög—római hasonlat, hasonlathoz illően, sántít, a más idősíkbá átcúsúzott Cortez mintha inkább az ókori Egyiptomba cseppenne, mivel az általa meghódított birodalom, miként a másikat, a Pizarróra váró is, az isten-császárság „idehaza” rég lefutottnak

számító fejlődési fázisában van. Már amennyire az óvilági történelem bármiféle képződményéhez is hasonlítható. Piramisai mindenesetre vannak, sőt méretre a fáraók sírhelyeinek kétszeresét is kiteszik, viszont nem sírhelyek, emellett lépcsőzetesek, mint a piramisok közül a szakkarai, vagy a babiloni „zikkurat”-ok, ez utóbbiakhoz hasonlatosan isteneknek szentelt szentélyek is. Azoknak az isteneknek tiszteletét szolgálva, akiknek, szó szerint véradóként, a tömeges emberáldozatokhoz ifjak és leányok ezreit küldik a birodalom leigázott népei. A két birodalom, az azték Mexikó és a fáraókhöz hasonlóan a Nap fiaiként uralkodó inkák Peruja, egymástól távol terülve el, minden valószínűség szerint annyit sem tudott egymásról, mint Róma és Kína, az óvilági ókor végének két világhatalma. Ezért nyilván, hogy, közülük az előbbi „társadalmi rendszerét” tekintve, leginkább feudálisnak mondható, megtérített főnemesei közül később többen a madridi udvarban vendégeskednek, spanyol grandok lányaival és fiaival kötve házasságokat. Az utóbbi viszont a történelem legfalanszteribb képződménye, a meghódított népeket itt elhurcolják eredeti lakóhelyükről, más tájakra telepítik át, a kemény munkára fogott lakosságot állami magtárakból táplálják, mindenki rigorózusan kimért fejadagot kap. Úgy látszik, a hatalom itt — nem egyedüli jelenségként melleleg a történelemben — a mindent „lerendezés” és mindent nivellálás megszállottja, annyira, hogy nyomorékokat nyomorékokkal, vakokat vakokkal házassít össze. Külön kár hát, hogy, mivel a *kippunak* nevezett csomóírási valójában csak a gondosan nyilvántartott könyvelés céljait szolgálta, ez a kultúra lényegében írástudatlan volt, s így intézkedéseit megindokló ideológiájáról semmit sem tudunk. De azért nélküle is érthetőnek látszik, miért fogadták sokfelé, nemcsak Cortezékat, hanem Pizarróékat is, kezdetben felszabadítóként — győzelmükhöz nyilván ez is hozzájárult, nem csupán lovaik és tűzfegyverek.

Vagyis ez a két monstre-birodalom nem csupán a civilizációt, hanem a dolgok természetéből adódóan a *munkába tört embert* is jelentette itt. Más elnyomással könnyen felváltható elnyomást, egyben azonban a túlélés lehetőségét. Cseppet sem lévén véletlen, hogy túlnyomóan indián vagy indián jellegű népséget, még ha jobbára spanyol anyanyelvűt is, napjainkban éppen ezek egykori területén találunk.

Ellentétben a kettős kontinens más térségeivel, ahol túlnyomórészt természeti népek éltek. Sem kizsákmányolók sem kizsákmányoltak, hanem zsákmányolók csak. Ilyenek többségükben az északi mérsékelt övi részek lakói, az „indián legenda” majdani klasszikus hősei is, akiknek lakhelye éghajlatával, növényzetével, állatvilágával — őslakói vesztére — mintha egyenes folytatása lenne Európának az óceán túlfeléről érkező pionírok szemében. Mintha csak Isten is arra teremtette volna, hogy főleg régi hazájukból elüldözött vallásfelekezetek és szekták, presbiteriánusok, metodisták, baptisták, shakerek és kvékerek, szemében az Igé-

ret Földje lehessen. Jobbára Istennek tetsző életet élni kívánó, szorgalmas, de szembetűnő gyakorlati érzékkel is megáldott hívő lelkek számára tehát, kisebb mértékben azonban Istentől elrugaszkodott gazemberek számára is, mindenféle szerencsevadászok és kalandorok számára. Úgyhogy talán abban hibázott csak a teremtető, hogy ugyanezt a földet — nehéz elképzelni, hogyan is követhetett el ilyen balfogást — előzőleg benépesítette már vademberekkel. Akik, éppen a környezet hasonlósága folytán, úgy-ahogy, de mégiscsak annak a fejlődési foknak a hordozói, amelyben az európai ember is élt valaha, öt-tízezer évvel ezelőtt. Mérésékelt égövi természeti népek fiaiként, akik az újonnan érkezettek többé-kevésbé barátságosan fogadják ugyan, helyet is szorítanak számukra, na meg nem túl értékes ajándékokkal, például üveggyöngyökkel, főleg pedig „tüzes vízzel” könnyen le is vehetők a lábukról, de azért mégiscsak nehezen megzabolázható s így zavaró szomszédok végeredményben. „Szabad emberek”, nem szívesen követik az olykor hátsó szándék nélkül is felkínált új életformát, az „arcod verejtékével keresd a kenyered” tanítását, azt az utat, ami e tanítás szerint is büntetés, tehát szenvedés, teher, és amiről a civilizált ember is igyekszik tőle telhetőleg letérni. És ami mindennél súlyosabb, nem tisztelik a mindenekfelett tisztelnivalót: a szent magántulajdont. Ami természetesen fáradságos munka gyümölcse is — nem mindig a tulajdonos fáradságáé ugyan, de hát az efféle ezek az őhazában réges-rég feledett múltat megtestesítő őslakók végképp nem érthetik, s így ezzel összefüggésben azt sem, miért nem tisztelik az újonnan jöttek sem a magántulajdont minden esetben. Számukra csak vadászterületül szolgáló földjük viszont végtelen és gazdag, ezért rajzoltatnak a törzsfőnökkel a betelepültek faramuci szerződések alá mind gyakrabban keresztet . . . Vagyis ami történik, úgy történik csak, ahogy történhet, sorsuk csak a pusztulás lehet, elhullás egyenlőtlen küzdelemben, jobb esetben elűzetés, áttelepítés, végállomás-ként a számukra fenntartott rezervátumok területére — éljék ott a maguk életét, ahogyan tudják.

Már ami az Egyesült Államok területén élők sorsát illeti. Bár nagyjából ugyanígy tűntek el az argentin pampák őslakói is, valójában sokkal gátlátalanabb, képmutató szofisztikától sem kísért, módszeres emberirtás következtében. Számukra még rezervátumokat sem létesítettek. És nem volt Fenimore Cooperjük sem, Karl Mayuk sem. Később pedig Hollywoodjuk sem. Maradandó miben róluk Darwin szól osupán, mellesesen, de mélységes felháborodással, evolúciós elméletét megérlelő világgjáró útjáról szóló híres könyvében, az *Egy természettudós utazásában*. Napjainkban viszont az Amazonas vidékieket, földünk utolsó „ökológiai társadalmainak” hordozóit éri utol ugyanez a sors — talán mégsem mindig a Brazíliai Indiánvédelmi Hivatal aktív segítségével, mint hírlik, de tartok attól, hogy déliesen könnyed legyintésektől kísérve.

Félő, hogy a légkörünk oxigénkészletének tetemes hányadát megtermelő erdőségekkel együtt.

Fináléjaként egy folyamatnak, melynek emléke, romantikus nosztalgiát kiváltóan, de rossz közérzetet okozóan is, a nyugatinak mondott kultúra szövetébe alighanem kiirthatatlanul beépült. Végeredményben tehát az egyetemes emberi kultúrába is.

*

Voltaire Vadembere szintén indián. De mint az álszent és romlott környezetet leleplező és nevetségessé tevő egyszerű és természetes gondolkodás képviselője, közvetve kapcsolódik az európai irodalom indián-mítoszához csak. Ahhoz, amit vagy fél évszázaddal Voltaire után az amerikai próza egyik első jelentős képviselője, Washington Irving, mélyen együttérző és a lényegre rátapintó esszéjében, *Az indián jellemében*, így fogalmaz meg: „Nincs a földnek még egy teremtménye, kinek cselekedeteit oly merev szabályok irányítanák, mint az indiánét. Magatartásának egészét már korán beléplántált életelvek szabják meg. Igaz, hogy vajmi kevés erkölcsi törvényt ismer, viszont valamennyinek engedelmeskedik is; ezzel szemben a fehér ember bővében van vallásos, erkölcsi és magatartási törvényeknek, de vajon hányat tart meg közülük.” És ennek már nagyon is köze van az indián-mítosz egyik alapvető komponenséhez, ahhoz, amit leginkább talán lelkifurdalás-szindrómának mondhatnánk. Amint azt Irving alábbi mondatai közelebből is tanúsít-hatják: „Szemük előtt terül el a fényűzés dús asztala, de őket nem hívták meg a lakomára. Bőség ül tivornyát a földeken, de ők éheznek a pazarlás közepette.” Vagy éppen külön is az, hogy „A fehér ember úgyszólván sohasem tartotta tiszteletben a vadember jogait” — mert hát ne feledjük, Washington Irving annak az Egyesült Államoknak a polgára, amelynek Függetlenségi Nyilatkozata az embernek a teremtőtől eredeztetett elidegeníthetetlen jogaira épül végeredményben.

Róla, Washington Irvingről olvasom egyébként *Az el nem képzelt Amerika* című esszégyűjteményhez mellékelte jegyzetekben azt, hogy: „Vagyonos kereskedő tizenegyedik gyermeke volt, bohém aranyifjúként részt vett New York egyre színesező irodalmi életében”, továbbá, hogy: „Ő volt az első amerikai író, aki kizárólag tollából tudott megélni, s az elsők között volt, aki jó szót szolt az indiánokról.” És mivel kicsit tünetszerűnek érzem ezt, mindjárt az *Éjjeli menedékhelyből* való gorkiji szentencia is eszembe jut: „Becsület, lelkiismeret a gazdagoknak kell.” Nyomban arra is gondolva, hogy a gazdagság fogalma ebben az összefüggésben nem feltétlenül csak a vagyont jelenti, hanem jelentheti a térbeli vagy időbeli távolság szavatolta biztonságot is. Azokat a körülményeket, amelyek között a lelkiismeret zavartalanul fejtheti ki a maga hatását, vagyis utólagosan, „furdalásban” megnyilvánulva. Kollektív bü-

nők esetében különösképpen. Annál is inkább, mivel „faji összetűzések”, „nemzetiségi konfliktusok” közvetlen részvevői rendszerint olyanféle megjegyzésekkel reagálnak, hogy „igen, neked sok mindenben igazad van, de te nem ismered *őket*, nem *velük* élsz együtt”, hogy ezután az elhárító mechanizmus gyakran nem is könnyen semmibe vehető féligazságai következzenek.

Sajnos igazolva a lelkiismeret „luxus” mivoltát. Vagyis Washington Irving azon mondata is, miszerint „sem az ősi, sem az új idők hőse nem múlhatja felül az indiánt a halál megvetésében és abban az erőben, amivel a legkegyetlenebb szenvedést is kiállja”, szintén ebben a „luxustükörben” mutatkozik meg. Akkor is mint vitathatatlan romantikát hozva felszínre a mítosz másik legfontosabb elemét, ha a romantika emlegetése itt nem feltétlenül megkérdőjelezése a szóban forgó megállapítás igazságának. Részemről annál kevésbé, mivel kortársa, Bölöni Farkas Sándor, több mint 150 éves, nem csupán irodalomtörténeti jelentőségű, hanem olvasmányként is rendkívül élvezetes könyve, az *Utazás Észak-Amerikában* a mítosznak szintén ezekre a gyökereiben is romantikus vonásaira utal: Bölöni Farkas 1830-ban és 1831-ben jár az óceánon túl, úgyszólván gyerekcipőben látja tipegni az akkor még mindössze huszonnégy tagállamból álló „Egyesült Státusokat”, akkor tehát, amikor az indiánkérdés ott nemcsak nagyon eleven, hanem „megoldása” is jórészt hátra van még, illetve egyik fontos állomása, az őslakók Mississippin túli területekre való áttelepítéséről szóló törvény, éppen akkor születik. Annak a Jacksonnak az elnöksége alatt, aki őt is fogadja, és akinek egyszerű közvetlenségéről elragadtatással számol be olvasóinak. Mint annyi minden másról is. Hogyne, hiszen mint korabeli „haladó értelmiségi” szemében az „Egyesület” fiatal és puritán demokráciája nagyjából ugyanazt a szerepet tölti be, mint sokaknál majdan századunk első felének Szovjet-Oroszországa. Éppen csak az akkor délen még törvényes rabszolgasorban élő „szerecsenek” sorsán ütközik meg, északon is észrevéve a számukra elkülönített üléshelyeket a lóvasutakon, de azért optimistán bízva a már éleződő kérdés megoldásában. „Az indus oly büszke, hogy inkább étlen hal meg, mintsem a fehér szolgájának álljon”, írja különben az őslakókról, arról vallva, hogy az együttérzés és lelkiismeret-furdalás — és ez jelenti itt a romantikát — részben a legyőzöttek büszkeségének, harciasságának és hősiességének szól, tehát holmi „rejtetten nyilvánvaló” erő kultusz jegyében is fogant tulajdonképpen. Abban a szemléletben, amit „a szabadságot az érdemli meg, aki képes azt megvédelmezni vagy kiharcolni magának” napjaink felfogásától sem idegen formulája fejez ki a leginkább szemléletesen. Mintegy az ököljogot csempészve vissza így a hátsó ajtón, mivel eszerint, ha nincs erőnk harcolni szabadságunkért, bármennyire jogunk is lenne rá, joggal vesszítjük el. Ergo: jogainkat, ha hiányzik mögülük az erő fedezete, önmagukban akár meg is süthetjük. Illetve, ha eleve vesztésként is felvesz-

szük a harcot, „szép halál” esetén kiérdemelhetjük az utókor „zászló-meghajtását” magunknak.

Egy-két morzsával többet is talán: Jean Raspail francia író és újságíró *Rézsbőrű napló* című riportkönyvében legalábbis arról tudósít, hogy utóéletüket illetőleg azok a törzsek jártak jobban, amelyek nem könnyen voltak hajlandók helyzetükbe belenyugodni. Ugyanő készlet azonban még inkább észrevenni az indián-mítosz „hősi múlthoz” kapcsolódó romantikáját. Nem utolsósorban azzal, hogy a békés földművelőként élő, sőt a civilizálódás felé is jó úton haladó, de eredeti lakhelyéről télvíz idején katonai fedezettel mégis áttelepített csiroki törzs ellenállás nélkülien szomorú halálmenetéről szólva megjegyzi, hogy az indián-tragédiának ez a fejezete nem szerepel Dee Brown magyarul *A vadnyugat története indián szemmel* címen ismert nevezetes könyvében — ahonnan a magam idevágó ismereteinek nem kis része is ered különben. Nyilván mert nem illik a benne kibontakoztatott képbe igazán. Nem hősiés, illetve, ha a tragikum fogalmát a hősiességhez kötjük, talán még tragikus sem.

Raspail könyve különben, amellet, hogy a múlttól tudósító Washington Irvinggel, Bölöni Farkassal és Dee Brownnal szemben az indián jelent mutatja meg, igen ellentmondásos. Tudatosan vállaltan is az. Éppen a jelen ellentmondásai következtében.

Mivel az Amerika-szerte elterülő rezervátumokat sorra látogató szerző szót ejt ügyes ügyvédek kiverekedte, gyakran horribilis összegű pénzbeli térítvényekről, melyeknek köszönhetően egyes törzsek vagy inkább vezetőik virágzó üzleti vállalkozásokba kezdhetek, mások számára viszont ugyanezek a jóvátételek csupán értelmetlen pazarlást eredményeztek, meg egyfajta minden megoldást kívülről váró élsődi magatartást is, egyebek mellett az amúgy is mértéktelen alkoholizmus további fokozódását, ennek kapcsán számolva le, autóroncokról, bedöglött tévékészülékekről, szétdobált konzervdobozokról szólva, a „környezetvédő indián” divatos mítoszával is. Beszámol azonban gyűlölködő befelé fordulásról, „ellen-rasszizmusról”, ködkergető politikai mozgalmakról is, nem kevesebbet, mint a „jövő időzített bombáját” vélve meglátni bennük. Már-már a nemzetté válás jeleire következtet viszont a tagállami státusban is reménykedő navaho nép fejlődéséből. Úgyhogy könyvét olvasva van miről gondolkodni, akár a történelem „cseleiről”, rejtett útjairól általában is. Egykori politikai döntések, de még inkább feltartóztatathatlan folyamatok utólagos következményeiről. Jelentkezzenek azok akár pusztán kulturális utóhatásként.

*

Raspail riportkönyvében egy helyütt arról is olvashatunk, hogy borzalmasak és kegyetlenek voltak ugyan az indián háborúk, de végered-

ményben valamennyiben együttvéve sem pusztult el annyi ember, mint az első világháborúban egy óra alatt Verdunnél. És ez nyilván így igaz, csak hát pusztán a mennyiségen túl nem árt itt egy alapvetően minőségi momentumra is odafigyelni. Arra, hogy ezek a „hadtörténeti” szempontból mindössze jelentéktelen, sokszor azonban embervadászattá fajuló csatározások valójában egy hosszú időn át folyó *genocídium*, magyarul népirtás, részét képezték. És hát nagyon is meggondolkodtató, hogy korunk első számú világhatalmát, az anyagi és szellemi javak eddig ismert leghatalmasabb koncentrációját, voltaképpen ez a népirtás alapozta meg — valójában az egész nyugati félteke „fehér civilizációját” semmivel sem kevésbé. Akkor is, ha ez a népirtás nem is volt mindig előre megfontolt szándékból fakadó, ördögien kiagyalt tervek szerint végbemenő, mint a náci megsemmisítő táborokban, amiért is inkább tekinthető hagyományosnak. Mivel nem egy nép tűnt el így a történelem süllyesztőjében, olykor még a tervszerűség nem is minden szerepe nélkül: gondoljunk a szláv poroszokra, akiknek nevét a német lovagrend államába telepített germán népesség valójában örökölte csak... Ámbár ez rég volt, és hát ismeretes a múlt fátylának jótékonyan eltakaró hatása, az indián-tragédia viszont, különösen annak befejező szakasza, a viszonylagos közelmúltban ment végbe. Európában időközben feltalálták a könyvnyomtatást, megszületett az újságírás, a „sajtó”, nem kismértékben éppen az óceánon túl válva önálló hatalommá is. A kiirtottak emlékét tehát már nem csupán kézzel teleírt és múzeumok mélyén porosodó, egy vagy néhány példányban létező pergamenlapok őrzik. Ha őrzik egyáltalán.

Törvényszerű hát ez az utóélet. Nem csupán rezervátumon kívül, hanem ugyanígy belül. Makacs magatartás-hagyományokba rögződött nemzedékről nemzedékre továbbadottan. „Neki a fejr művelődés nem kell”, írja könyvében az „indusokról” Bölöni Farkas Sándor, más helyen arról is szót ejtve, hogy sokfelé, a már megtérített őslakók is visszatérnek eredeti szellemhitükhöz. Számunkra elsősorban arról vallva, hogy annak az elutasító-bezárkózó magatartásnak a gyökerei, amelynek mai formáira Raspail útinaplójában számos példát találunk, meglehetősen mélyen nyúlnak a múltba.

Alapmagatartásként ugyanis mindenképpen egy megmerevedett idült sértettség jelölhető meg. Múltba rekedtség, múlton rágódás, elkerülhetetlenül a „régí dicsőség” idézése valamiképpen, és hát a múlt, hála a kollektív emlékezet szelekciós munkájának, mindig dicsőséges is. Sőt erre a dicsőségre éppen a megverteknek, a küzdelemben legyűrteknek van szüksége mindenekelőtt. Dédelgetett történelmi korszakokra, ha találni dédelgetésre alkalmasakat, vagy csak fényes pillanatokra, megsíratásra alkalmasakra — nem kevésbé pedig bűnbakokra, árulóokra, s költött hősekre is, a bűvár Kundokra, Toldi Miklósokra, Toldi Obilícokra. Arra, ami éppen adódik, ami felhasználható. A zsiú indiánok esetében

a híres Little Big Horn-i csatára, a nem kevésbé híres Ülő Bika önmagában véve megsemmisítő, de a végkimenetelen persze mit sem változtató győzelmére az indiánvadász Custer tábornok fölött. És hát ha meggondolom, ha engedek a magam romantikája csábításának, van is abban valami szívszakasztóan felemelő, hogy „utoljára megmutattuk még”, sőt valami „van Isten!”-t sugalló mozzanat is: abban, hogy az önhitt „háborús bűnös” Custert utolérte a sorsa. Mert az, hogy a győztes, de a rezervátumba végül mégis bevonuló Ülő Bika később a bölényirtó Buffalo Bill cirkuszával járja a világot, de keresetét (megvető rezignáltsággal?) szétosztja a szegények között, még külön dimenziót is kölcsönöz a tragédiának, elmélyíti szépségét, végkicsengését valahogy fanyarul modernné teszi. Akár a szíu főnök beolvásó megjegyzésével együtt, miszerint a fehérek jól értenek a tárgyak előállításához, de rossz az elosztásukhoz, ami már-már Voltaire természetes eszű vademberét idézi. Számomra akkor is az etikum esztétikumá történő átminősüléséről vallva, ha a Dee Brown könyvében olvasottakban netán kételkednék is. Ezt az átminősülést ugyanis az események mintegy önmagukban hordozzák, annak megfelelően, hogy, ha van egyáltalán szépség a háborúban, akkor azt mindig a gyengébb fél, az esélytelen győzelme rejt magában. Még a részéről történő törbe csalással együtt is, mivel ez mindig a szellem szerepét is jelenti, győzelmét a nyers erő fölött. És ha a szellem éppen azok részéről nyilvánul meg, akiktől a legkevésbé sem vártuk (és akiknél, abszolút értelemben, persze nincs is, egyszerűen mert nem lehet meg), akkor még a meglepetés mozzanata is belejárt-szik ebbe az esztétikumba. Hát még ha a gyengébb győzőnek, mert ott-honát, földjét védi, alapvetően igaza is van... Csakhogy meglehetősen veszedelmes dolog engedni a történelem esztétikája csábításának. Egykori, végső vereségbe hullott pillanatnyi győzők leszármazottaiként különösképpen. Ilyenformán még külön is a feltámaszthatatlan múlthoz kötődni.

Ezért látszik igaza lenni Raspail-nak, aki, úgy tetszik, joggal látja károsnak a rezervátumbeliek sértettségbe burkolózását. Olyan tényezőként, ami az érdekeltek emberi kiteljesedését akadályozza. Társadalomba illeszkedésüket, tudatuk feltevését a technikai civilizáció szintjéhez és azokhoz a vívmányokhoz, amelyeket már meglehetősen régen (nagyon sokszor rosszul) használnak — akár jó ez a civilizáció, akár rossz vég-eredményben.

Csak hát elképzelhetetlen, hogy ne alakuljon ki ez a rezervációs tudat, hogy itt ne legyen érvényes az, ami az indián-tragédia egészére érvényes: hogy ti. a dolgok, a részletmozzanatoktól eltekintve, csak úgy történhetek, ahogy történtek. Elkerülhetetlen, hogy a múlt, valójában a történelmi közelmúlt, ne kísértsen, ne adódjék tovább mítoszban, életérzésben. Belülről táplálkozó kulturális örökségként, szinte a legutóbbi időnkig kizárólag a szóbeliség segítségével. Aminek szerepe, ha az

emberiség múltjára gondolunk, bámulatos, de veszedelmes is. Képtelen és a való élet követelményeivel összeegyeztethetetlen konvenciókat, nemegyszer kollektív agrémeket is nemzedékek hosszú során át életben tartó, valóságképet leegyszerűsítő, irracionális kulturális faktorokkal vegyítő konzervatív mítoszmegőrző szerepe miatt. Kielésre leső indulatokat tartósító szerepe miatt is hasonlóképpen. Mert cseppet sem valami sajátos indián probléma ez itt. Hiszen a legmodernebb technikai civilizációban élő társadalmak sajátos kerékkötője is, egyes szociális rétegek, felszín alatti szubkultúrák esetében a szóbeliségnek ez az írásbeliséggel szembeni dominálása. Nem mintha az írott szó nem lehetne szimplifikált és primitív tartalmak hordozója, vagy éppen szemenszedett hazugságok hordozója is, ám mégis inkább lehetővé teszi a pontosítást, a kulturális örökség „hibás génjeinek” kiiktatását, az eltorzult információanyag hatalmas hordalékát továbbító és a racionális képzetek, hogy ne mondjam, tudományos ismeretek tudatba épülését gátló szóbeliséggel szemben. Amivel szemben a forradalmi radikalizmus, úgy tetszik, mindmáig éppoly tehetetlennek bizonyult, mint az elnéző liberalizmus. Még az elektronikus hírközlő eszközök ellenére is, úgyhogy, kissé eljátszogatva itt a lehetőségekkel, attól tartok, hasztalanul képzelünk el akár az első szótól az utolsóig színigazat sugárzó rádió- és tévéhálózatot is, mert ha ennek sokszor képekkel is támogatott szóbelisége a hagyományfenntartó szóbeliséggel lép vegyi reakcióra, ez még csak fokozza a zűrzavart a fejekben. Etnikailag a többségtől nem különböző rétegek szubkultúrája esetében is, hát még ha fennáll az etnikai vagy faji különbözőség. Ha az ilyen csoportok vagy közösségek helyzete hátrányos vagy annak vélt, és így a „házi mítosz” nemcsak más, hanem alapbeállítottságát tekintve ellenséges is. Régi vagy nem is túl régi sérelmek által meghatározott. A következmények ilyenkor gyakran tragikusak is. Természetesen írekre és baszkokra, palesztinokra és kurdokra gondolok itt, IRA- és ETA-féle szervezetekre, Fekete Szeptemberekre. És külön az örmény terroristákra, akik azért látszanak a legabszurdabb formáját képviselni ennek a mítosz szülte gyakorlatnak, mert már nincs is mit visszaszerezniük, motivációjuk a vegytiszta bosszú csak — olyanok felett, akik legfeljebb leszármazottai az egykori bűnösöknek. Csakhogy ez, fanyar fintorba rántóan, azt a konklúziót is maga után vonja mindjárt, hogy lám, a népirtás, ha „elég jól sikerült”, mivel utána egy idő múlva már csak ártatlanok maradnak, akár még „kifizetődő” is lehet. De gondolhatok Iránra is, arra, hogy úgy, ahogy van, Khomeinistül, szinte mindenestül jelenti ma a tragédiát szülő tudati rezervátumot. S ugyanígy gondolhatok nagy múltú, de fejlődésben lemaradt magas kultúrákra is, amelyek úgyszólván egészükben roppant visszahúzó erővé váltak, vagy külön az ilyen kultúrák egyébként korszerűen képzett értelmiségére is. Nekem legalábbis most az az Indiáról szóló írás jut eszembe, mely szerint a huzamosabb ideig ott élő nyugati ember látszólag modernül

gondolkodó értelmiségieknél is találkozhat olyan teljes komolysággal kifejtett nézetekkel, miszerint az ország túlnépesedését a nyugati világ születésszabályozása is okozza, mivel így az újjászületésre áhító lelkék kénytelenek náluk Indiában testet öltetni.

Vagyis, ha így áttételesen értelmezzük a rezervátum fogalmát, emberek százmilliói tekinthetők rezervátum-lakóknak. Vagy legalább olyanoknak, aki fél lábbal van rezervátumban.

*

Mintegy az indiánrezervátumokból kinőtt értelmiségiekhez hasonlatosan. Mert vannak ilyenek is szép számmal. Raspail még egy Los Alamosban dolgozó hopi indián atomfizikust is említ, aki időnként törzsének szent hegyére jár imádkozni és elmélkedni. Némi malíciával jegyezve meg, hogy „Ha valaki értelmiségi és valamilyen nemzetiséghez tartozik, akkor pózol”, ezzel a „szerep-dilemma” kérdését is érintve mindjárt.

Vagy ahogyan azt Vine Deloria, a Raspail által több helyütt emlegetett szíun indián író, az *American Indian National Congress* nevű mozgalom vezetője is teszi. Akinek eszméiből melleleg annyit ismerek csak, amennyit belőlük Raspail ismertet, amiért is mindössze az általa tolmácsolattakkal szállhatok vitába gondolatban. Talán éppen mert ez nagyon is kevés, akadva fenn Deloria olyan megnyilatkozásain, hogy: „Eszméink legyőzik a tieiteket. Pozdorjává zúzzuk ennek az országnak az egész rendszerét. Nem számít, hogy mi, indiánok már csak ötszázezren vagyunk... az a fontos, hogy a mi életformánk a magasabb rendű...” Nem annyira a „pozdorjává zúzzuk” forradalmárkodó indulati töltetén ütközve meg, inkább a „magasabb rendű” görcsösnek tetsző illuzórikuságán. Úgy vélve, hogy a „magasabb rendű” kifejezésnek csak úgy van értelme, ha valami összetettebbet és célirányosabbat jelöl az egyszerűbbel és kezdetlegesebbel szemben. Kultúrák esetében a bennük felhalmozott ismeretanyag nagyobb igazságértékét, racionálisabb mivoltát, a subjektív világkép nagyobb fokú egyezését a valósággal, s ezzel szoros összefüggésben a fokozottabb hatékonyságot a gyakorlatban. És hát az indián-tragédia egésze végső fokon nem ezt a magasabbrendűséget bizonyítja.

Bármennyire is nem felmentés ez morális értelemben az európai civilizáció számára, de hát feltehetőleg Deloria sem morális kategóriaként értelmezi itt a magasabb rendűt. Ámbár, amennyire ez Raspail-nál kivethető, Deloria nem is ezt teszi, hanem a civilizált társadalmak rendjéhez képest a törzsi életformákat tartja magasabb rendűnek. Úgy vélekedve róluk, hogy „Ha felélesztjük őket, az indiánok nemcsak hagyományait elevenítik fel, hanem a társadalmi életnek azokat az új formáit is kikísérletezhetik, amelyekből a fehérek ihletet meríthetnek a

jövőre nézve.” Nehéz megmondani, vajon valamilyen mélyről jövő mesianizmusból fakadóan-e — vagy csak konjunktúralovagként.

Mivel kétségtelenül létezik egy ilyen konjunktúra is. Valami, amit talán „virtuális indiánságnak” mondhatnánk. Azzal összefüggésben is, hogy napjainkban „tisztavérű” indiánokkal már a rezervátumokon belül sem nagyon találkozhatunk, nagy részük „kifehéredett”, de akadnak olyanok is, akik négerekkel keveredve „megfeketedtek”. De még inkább azzal összefüggésben, ami rezervátumon kívül ment végbe.

*

Mármint a civilizációban, a „fehér világban”. Nem is elsődlegesen az indián-problematikával, még kevésbé a vele kapcsolatos kollektív lelkiismeret-furdalással összefüggésben.

Ez utóbbit Raspail mellesleg nem is tartja valami sokra. Franciaként úgy vélekedve róla, hogy érzézik csak az amerikaiak, amivel pusztán érzelmi beállítottságomból indulva sem tudok egészen egyetérteni — elvégre általános emberi értelemben vett lelkifurdalás is létezhet. Más kérdés, hogy mennyiben kötelessége az embernek büntudatot érezni akár szülőapja bűneiért is, s megint más, hogy az ember gyakran ártatlan haszonélvezője ezeknek a bűnöknek. Ám mindettől eltekintve Raspailnak vitathatatlanul igaza van, amikor a kollektív lelkifurdalás demoralizáló hatását emlegeti, lévén szó az USA-ról, akaratlanul is egy szuperhatalom jövőjét féltve, olyan gondolatokat is kiváltva, hogy a minimum, amit az emberi lelkiismerettől elvárhatunk, az lenne, hogy a társadalmat utólagos önvizsgálatra kényszerítse. Legalábbis a kultúra szintjén, irodalmi-művészeti vonalon mindenekelőtt. Legyen szó akár arról, hogy „a mai értelmiség kedvenc foglalatossága mocskolni a fehér emberfaját, túlzott büntudatával megsemmisíteni moztatórugóit, rákeni a világ minden baját s megutáltatni vele saját magát”. Vagy akár egy bizonyos konjunktúráról is, arról, hogy a lelkifurdalás „témájának” közönsége van, „eladható” már. Végző fokon arról, ami azt a fintorgó mellékgondolatot is kiválthatja, hogy hát az író a társadalom büntudatának megszólaltatójaként a múlt bűneiből meg is élhet — miért épp ő ne éljen meg, másképpen hogyan lehetne az, aminek, minden ellenkező nézet ellenére, igenis lennie kell: a társadalom lelkiismeretének. Függetlenül attól, hogy miután a büntudat már irodalomná vált, vagy éppen szórakoztatóiparrá is, az író szükségképpen mazochisztikus igényeket is kielégít — hiszen az irodalom és a művészet mindig is az illuzórikusság síkján, „életpótlékként” töltötte be a maga szerepét. Ám hogy mit pótol, abban a társadalom szükségletei is megmutatkoznak.

Úgyhogy ebből a szempontból az indián-mítosz irodalmi megnyilvánulásai igen tanulságosak. Mivel, úgy tetszik, kezdeti romantikus szakaszában a kalandigény, az egzotikumszükséglet kielégítése volt benne az

elsődleges, a lelkiismereti momentum, a bűntudat pedig többnyire öngazolás is egyúttal. Csingacsuk és Winetou valójában a „sápadt arcúak” szövetségesei, akkor is, ha a „rézbőrűekkel” való békén munkálkodnak, idealizáltságukban pedig a „nemeslelkűség” európai eredetű kozmetikai készítményeit viselik rézbőrükön — különösen az utóbbi, akinek haldoklás közbeni keresztény hitre térése melleleg giccs a javából. Na de egy szintén kiskamaszként olvasott és eddig semmilyen lexikonban fel nem lett „Pajeken J. Frigyes” nevű szerző is felbukkan itt hirtelen, aki láthatólag éppen e romantikus, hősiesség és nemeslelkűség jegyében fogant indián-képpel igyekszik leszámolni, hangsúlyozva is, mennyire „hazudnak” az ezt feltaláló könyvek, részleteiben, úgy tetszik, kendőzetlenebbül mutatva meg a korabeli indián világot, de „fehérpártiságában” olcsó hatásokkal is élve: tetvészkedő indiánokat is bemutat, rokonszenvesnek beállítani kívánt félvér hősről elmondva, hogy szapant is használ. Láthatólag a pionír-mítoszt védelmezve mindenekelőtt, amelynek az indián-mítosz ekkor még inkább csak részét képezi, ellenmítosszá később válik csak. Ez egyébként egyszerűbb formában mutatkozik meg a vadnyugati filmekben, amelyekben az indiánok sokáig jobbára a revolverhősök kedvelt céltáblái csak, pusztán a látványosság kedvéért, egyáltalán nem feszegetve a kérdést, hogy ezek a lovaikról sorozatban leforduló statiszták emberek is, akiknek valamilyen formában igazuk lehet. A fordulat csak később, meglehetősen hirtelenséggel következik be. A Kék katona típusú filmekben, naturalisztikus eszközökkel mutatva meg az emberirtás minden brutalitását. Nyilván annak hatására is, hogy az indián tárgyú dokumentum és tudományos irodalom (amelyet Raspail óriásinak mond) megoldozta már, mondjuk talán így, a közönség értelmiségi részét. Aligha véletlen azonban, hogy az amerikai öntudat alapját képező pionír-mítosznak erre az átfordulására indián antimítoszból azután kerül sor, hogy a pionírság „belső imperializmusa” rég túlnőtt már önmagán, és kilépve az államhatárok közül, „külső imperializmussá” alakult át. Valójában ugyanis a szélesebb rétegek közérzete csak a Vietnammal kapcsolatos lelkiismereti válság idején vált fogékonná ez iránt a kritikus múlt felé fordulás iránt. Nemcsak a pionír-mítosz lerombolódását vonva maga után, hanem a jelent illetőleg is érdeklődést keltve a rezervátumok világa iránt. Egyben az értékesebbnek számító indián tárgyú irodalom kelendőségét is növelve. Nagyon is érthető hát, hogy kialakult egy rezervátum-irodalom, amely a rezervátumbelieket úgy mutatja meg, mint egy éppen meghaladottságában vonzó, hagyományörző életforma hordozóit, az egyszerűség és spontaneitás megtestesítőit, végső fokon a szabadság képviselőit — ilyenek William Eastlike navaho-novelláinak (A művész arcképe huszonhat lóval stb.) indiánjai. De ilyenként mutatkozik meg Ken Kesey *Száll a kakukk fészkére* című híres regényének indiánja is, a regénybeli elme-egységintézet sokáig makacs némaságba burkolózó lakója, aki a regény

végén a „szabadság mérgét” elhíntő és a tetszhalottságából őt is felébresztő McMurphyt fojtja meg — miután az, emberi teljességétől megfosztott engedelmessé nyomorítottóságában, megszűnt önmaga lenni. Ez a cselekményszál különben akár az indián-mítosz újabb szakasza alakulásának modellje is lehetne. A rezervátumon kívüli és belüli világ kölcsönhatásáé is, mintegy azt is szimbolizálva, amiről Raspail úgy véli, hogy alighanem a fehérek büntudattal teli érdeklődése váltotta ki az indiánokból, megkérdezve, „hogyan vajon az indiánok nem váltak-e önmaguk számára is mítosszá”. Ami viszont a megfojtás mozzanatát illeti... nos ez mintha Deloria nézeteivel is rímelve, mármint a Raspail által tolmácsolttakkal.

De talán maradjunk most már a rezervátumon kívüli dolgoknál inkább. Az ipari társadalom, a városi életforma kiváltotta „zárttér-izonynál”, aminek folytán az eredeti „ösvadon” a „betondzsungelnél” vonzóbbnak látszik. Még ha mindaz, ami itt mint civilizációellenes lázadás mutatkozik meg, aligha azonos csupán a szabadságot jelentő tágas tér utáni sóvárgással, mivel legalább ennyire része lehet benne a bensőségesség, az „istállómeleg” iránti szükségletnek is. Ez pedig, ha eszünkbe jut, hogy Renan *A kereszténység eredetének történetében* az új vallás terjedésének egyik fontos mozgatórugóját éppen a lelkeket összefogó gyülekezet, mint hovatarozástudatot adó és melegséget kínáló kisközösség, vonzerejében vélte fellelni — aligha alaptalanul hangsúlyozva, hogy Róma mint haza a maga dimenzióival, a birodalom legtöbb lakója számára inkább csak merő absztrakció lehetett — végső fokon nem is annyira új jelenség, mint első pillantásra gondolnánk. Inkább olyan szűkséglet, ami a nagyállamiság és a világváros kialakulásakor óhatatlanul jelentkezik, több-kevesebb intenzitással nyomban az organikus-patriarchális társadalmi képződmények felbomlását követően, vagyis mindig, valahányszor a társadalmi gyökértelenség jelenségével találkozunk. Amiért is természetes, hogy napjaink tömegmagányt és elidegenült emberi kapcsolatokat is termelő technikai civilizációjában jelentkezzen leginkább. Sok más megnyilvánulása mellett megmutatkozva a törzsi életforma idealizálásában is — mindattól külön is lángra kapva, amit a történelemtudomány, az etnológia vagy a pszichoanalízis, valóságos vagy vélt igazságként, a törzsi életformákról feltárt és valamennyire közkincsé is tett. Ezért lehet érthető akár a rezervátum világának eszményesítése, illetve a „virtuális indiánság”, ami Raspail szerint néha komikus formában is megmutatkozik. Abban pl., hogy amint valaki akár egy harmincketted rész indián „vért” fedez föl magában, nyomban „indiánosdit” kezd játszani, s nemegyszer cadillacból kiszállva ölt jelmezt a haditáncához. Deloria tehát, amikor arról beszél, hogy a törzsi formák újjáélesztésével folytatott kísérletezés a fehér ember, tehát a technikai civilizáció embere számára is nyújthat valamit, szubjektíve reális szükségletekre épít.

Más kérdés, hogy mennyire kínál valóságos megoldást — akár az „utópisztikus távlat” szempontjából is. Mert hát nehéz szabadulni a gondolatától, hogy ez ilyen szempontból is csak visszaesést jelenthet. Akár a nem származási-etnikai alapon létrejött, tehát a hasonló gondolkodáson, világszemléleten vagy csak közös érdeklődési körön alapuló kisközösségi formákhoz viszonyítva is, legyen szó vallási gyülekezetről, illegális pártsejtről, sőt (sajnos) terrorista alakulatról vagy csupán bélyegyűjtő egyesületről. Lévén a közös származás eleve „önhibánkon kívül” adott, „vérségi” kötelék, kívülről ránk szakadt sorsszerűség: áldás vagy átok. Amiért is a rá alapozott kisközösségi forma létrejöttében nem lehet szerepe az egyéni választásnak, tehát az egyéniségnek sem tulajdonképpen. Arról pedig, hogy szükségképpen eredményez szembenállást más hasonló kisközösségi képződményekkel, „klánok”, ha ugyan nem „maffiák”, marakodását okozva, ami felett döntőbíróként legjobb esetben is „Állam bácsi” egyensúlyozna a maga módszereivel, talán nem is érdemes szólni. És mivel Deloria a hagyományok fenntartását és újraelélesztését is emlegeti, az is felmerül mindjárt, hogy a hagyománytisztelő ember szükségképpen lemond a hagyományok elemzéséről, az elfogadott értékek megkérdőjelezéséről, ami egyben a tekintély előtti meghajlást, a „kiskorú tudatot” is jelenti. Lemondást a gondolkodásról.

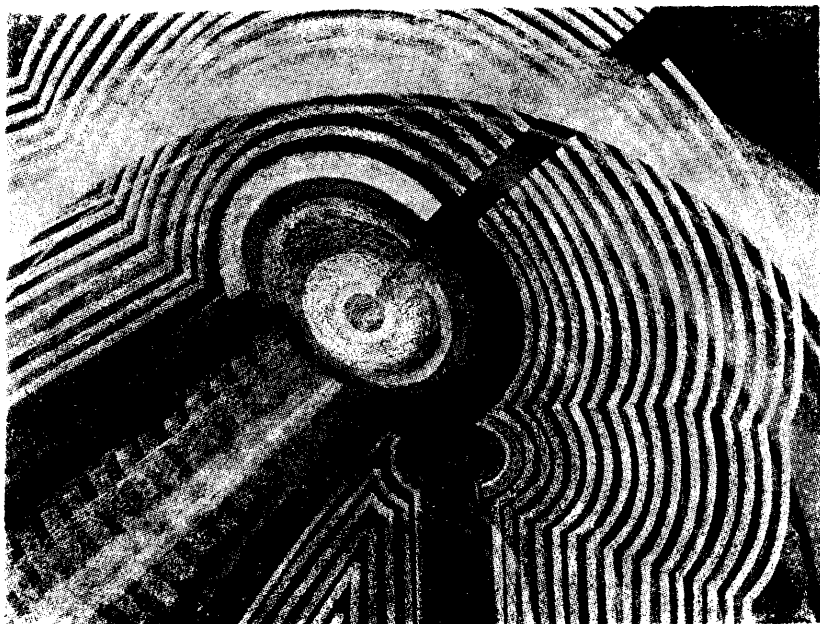
Vagyis akármennyire ott érzem is bennük a kiútkeresés izgalmát és drámáját, számomra úgy tetszik, Deloria „törzsi álmai” nemcsak irreálisan utópisztikusak, hanem egyfajta irracionalizmus magvait is magukban hordják. Nem mintha nem lenne természetes, hogy a kisközösségek ilyen „családi” formái iránti igény azért is mutatkozik meg ma fokozottabban, mert a másfajta alapokhoz szükséges ideológiák és programok mintha sorra lejárátták volna magukat.

*

Lehetséges persze, hogy Deloria nem is erre gondolt csak. Hátha a „magasabbrendűség” sem mint valami összetettebb és hatékonyabb lebegett a szeme előtt, hanem a túlélés képességét értette alatta valamilyen módon. Bármennyire is felmerülhet mindjárt, hogy a túlélés képessége nem feltétlenül jelenti a magasabb rendűt. Mert hát az is eszünkbe juthat, hogy a csótányok rovarcsoportja több száz millió éve él már változatlan formában ezen a földgolyón, emellett pedig az embert elpusztító radioaktív sugárzás mennyiségének sokszorosát is képes károsodás nélkül elviselni, ám nálunk embereknél magasabb rendűnek talán mégsem mondható. Igaz, a radioaktivitás emlegetése itt könnyen félrevezető is lehet, mivel e pillanatban számomra leginkább az tűnik ijesztőnek, hogy az a folyamat, melynek az indiánok és általában a természeti népek életformájának felszámolása, tovább folytatódva logikusan vezethet el a természet pusztulásához, az ökológiai kataklizmához, tehát a civilizáció

megszűntéhez is. Jobbik esetben is olyan feladatokat jelölve ki az emberiség számára mindenekelőtt, hogy, az ember felszabadításához és fel-emeléséhez viszonyítva, a puszta fennmaradásért folytatott küzdelem kényszere akár a vereséggel is egyenlő lehet — az önmegvalósító szabadságról való lemondással egyenlő.

Feltéve, hogy el akarjuk kerülni, ami Deloria netán túléléssel kacérkodó „magasabbrendűségében” benne rejlik: gyerünk, kezdjük előlről, hátha jobban sikerül.



Ritmusok a tében X., 1970